

GÜNÜMÜZDE İBADETLERİN FORMA İNDİRGENMESİNİN DÎNÎ VE AHLÂKÎ SONUÇLARI

Hafsa KESGİN*

Öz

Geleneksel fıkhîta ibâdetler İslâmî ilimlerin ayrışmasının doğal bir sonucu olarak ahlâktan ayrı bir başlıkta değerlendirilmektedir. Bu farklılık, günümüzde toplumsal ve bireysel bazda ibâdet-ahlâk arasındaki ilişkinin zayıflığını kendini gösterebilmektedir. İbâdet açısından hassas olan bireylerin ahlâkî zaafiyet taşıması sıradan bir durum olarak algılanırken dindarlığın gücü ibâdetlerin fazlalığı ve niceliğiyle ölçülür hale gelebilmektedir. Namaz, oruç vb. ibâdetlerin kişilerin hayatlarında karşılık bulan anlamı “sadece Allah’ın bir emrini yerine getirmek, Allah’ın rızasını kazanmak” anlayışıyla sınırlı kalabilmektedir. Söz konusu bu anlayışın nihai süreçte geldiği nokta anlam ve ahlâktan yoksun olan ve sadece forma/şekle indirgenmiş bir dindarlık anlayışı yanında ibâdet kavramının da anlam ve eksen kaymasına uğramasıdır. Bu durum namaz kılan ancak insanlara karşı enaniyet ve ego-sundan bir şey kaybetmeyen, zekât veren ancak toplumsal sorunlarla ilgilenmekten uzak kalan, oruç tutan ancak Allah için değil bireysel çıkar ve gösteriş için bir iş yapan bir zihniyetin de tezahür etmesine zemin hazırlamıştır. Burada sorunun odağı dinin formel ve zahir kısmını temsil eden ritüellerin sadece uygulanması gereken birer emir olarak telakki edilmesi ve ahlâkla

* Uzman Vaiz. Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Bursa (hafsasenses@hotmail.com) orcid.org/0000-0003-3603-7422

olan irtibatlarının kesilmesidir. Çalışmada formel ibâdetlerin toplumsal ve bireysel ıslaha nasıl etki ettiğini, namaz, oruç gibi şekilsel ibâdetlerin hangi ahlâkî ilkeleri tesis etmek maksadıyla gönderildiğini ve formelleştirilen din-darlığın hangi dinî ve ahlâkî sonuçları ortaya koyduğunu irdeledik.

Anahtar Kelimeler:

Din, İbadet, Ahlâk, Form, İndirgeme

THE RELIGION AND MORAL RESULTS OF RECUDING WORSHIP TO FORMS AT THE PRESENT TIME

Abstract

Worship in traditional fiqh is evaluated in a separate title from morality with a natural result of the separation of Islamic sciences. Today, this different topic can be reflected in the weakness of the relationship between worship and morality on a social and individual basis. While the moral vulnerability of individuals who are sensitive to worship may be perceived as an ordinary situation, the power of religiosity has been measured by the abundance and quantity of worship. The meaning of performing salaah, fasting, etc. could not go beyond the understanding of “only fulfilling the order of Allah, gaining the consent of Allah” in the lives of people. This understanding ultimately reaches the point where the understanding of religiosity is reduced to only form/shape and lacks meaning and moral as well as experiencing a change in the concept of worship because the dominance of a religiosity understanding in Muslim societies which perform salaah and give zakat despite possessing serious weaknesses in moral principles has become inevitable. This issue described as “immoral religiosity” constitutes the most serious problem of today’s society. The focus of the problem here is that the rituals that represent the formal and apparent part of religion are considered only as orders to be followed and their connection with morality is cut off. In this context, what moral principles the rituals such as performing salaah and fasting might have been sent to establish and which religious and moral results/problems may the formalized religiosity could emerge will be examined by revealing how formal worship affects social and individual betterment.

Keywords:

Religion, Worship, Moral, Form, Recuding

GİRİŞ

Din-ibâdet ve ahlâk birbiriyle ilişkili olan kavramlardır. Bu ilişkinin boyutu dinin inanç, ibâdet ve ahlâkî barındıran ilahi bir sistem olarak tanımlanmasında görülmektedir. Bu sistemin hedefi ise insanın ıslah ve in-

şasıdır. Dinin muhatap aldığı insan belli emir ve yasaklarla istenilen düzeye getirilmeye çalışılır. Kötülüklerden uzak tutulması, onurunun korunması ve belli bir ahlâkî olgunluğa ulaştırılması söz konusu bu hedefin sonuçlarıdır.¹ Dinle bağlantılı ve kişinin dine olan yakınlığını ifade eden dindarlık kavramı ise daha özel bir tecrübeyi içerdiğinden objektif bir tanıma sahip değildir.² Ancak inanılan dinin emirleri doğrultusunda yaşamayı ifade eden ve inanç, bilgi, tecrübe, ibâdet, etki gibi boyutları olan bir kavramı ifade eder.³ Yani her dine inanan kişinin dindarlığından söz edilmesinin belli şartları vardır. Günümüze bakıldığında dindarlıkla muttasıf olanların ibâdetler açısından dikkatli ve devamlı kişiler olduğu görülebilmektedir. Böylesi bir durum dinin sadece ibâdetler boyutuna vurgu yapılmasına sebep olmaktadır.

İbâdetlerin kişinin dindarlığının artırılması amacıyla gönderildiğini savunmak, dinin gaye ve hedeflerini tam olarak ifade etmez. İbâdetler insanın, fitratına uygun hale gelmesine destek olmak amacıyla emredilmiştir.⁴ Diğer bir ifadeyle söz konusu bu ibâdetler bireyin ahlâkî gelişimini tesis etme maksadını taşımaktadır. Ancak modern dönem dindarlık anlayışında bu hedefin kesintiye uğradığı görülmektedir. Ortaya çıkan bu kesintinin sebepleri arasında ibâdet-ahlâk arasındaki ilişkinin yeterince anlaşılamaması, sekülerleşme, görünür olma isteği gibi nedenler sayılabilir. Zihin dünyasında ve dini algıda meydana gelen bu anlayışlar, bazı fertleri ibâdetin şekil ve niceliğine önem vermeye sevk etmiştir. Sonuçta ibâdetlerin gayesini anlamayan ve sadece form eksenli olan bir dindarlık anlayışı baş göstermeye başlamıştır. Söz konusu bu anlayış niceliksel dindarlığı ve gösterişi artırsa da ahlâken bir gerilemeye yol açmıştır.

Toplumun ve bireyin ahlâken bozulmasının arkasındaki etkenlerden birinin de ibâdetlerin bilinçsiz ve şuursuzca yapılması olduğu söylenebilir.

1 Süleyman, Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1989), 35.

2 Yasin Aktay-M. Emin Köktaş, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 252-270.

3 Ejder Okumuş, "Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık", *İslâmiyât*, 5/4 (Ankara 2002), 194-195.

4 İnsanın belli fitrat üzerine yaratıldığına ve söz konusu bu fitratın temiz olduğunu ifade eden "her doğan İslam fitratı üzere doğar" şeklindeki hadis için bkz. Buhârî, "Cenâiz", 79; Müslim, "Kader", 22; Ayrıca fitrat kavramını tahlil ve değerlendirmesi için bkz. Hayati, Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1993), 124 vd..

Burada temel soru ibâdetlerin ahlâkî boyutunun olup olmadığı ve şayet varsa nasıl anlaşılması gerektiğidir. Bu bağlamda önce dinin gayesinin ne olduğu ele alınmalı sonrasında din-ibâdet ve ahlâk arasındaki ilişki bağlamında ibâdetlerin ahlâkî boyutları belirtilmelidir. Dindarlık ve ahlâk arasında bulunması gereken sıkı bağın zayıflaması veya kopması bütün dindarların sorunu olmasa bile önemli bir kesimin bu durumda bulunduğu, yaşadığımız dönemin kayda değer sorunlarından biridir.

Bu amaçla önce ilgili kavramların tanımı verilip aralarındaki ilişki ele alınarak temel ibâdetlerin ahlâkî amaçları belirtilecek, ibâdetin sadece şeklen yapılması durumunda ahlâktan yoksun bir dindarlık tehlikesine vurgu yapılarak söz konusu bu durumun dini ve ahlâkî sonuçlarına değinilecektir.

1. DİNDÂRLIK, İBÂDET VE AHLÂK İLİŞKİSİ

1.1. Kavram Olarak Dindarlık, İbâdet ve Ahlâk

Dindar olma diye tanımlanan dindarlık, kişinin herhangi bir dinsel yapıya bağlı olma ve dinin gereklerini dikkatle ve istekle yerine getirme, kişinin benimsediği dinin inanç, ibâdet ve sembollere dair onay, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi olarak tanımlanmaktadır.⁵ Bir başka tanımda ise dindarlık, dinin yapılmasını emrettiklerini yapma, yasaklarından kaçınma yani tedeyyün hali olarak tanımlanmış bunları yapan kişiye ise dindar, mütedeyyin ismi verilmiştir.⁶ Ancak dindarlığın pratik dini hayatın kişilerin özel hayatında anlamını bulan görece bir kavram olduğu ve bu bağlamda subjektifliği içeren bir boyutunun bulunduğu da vurgulanmalıdır. Zira bu kavram bazen ibâdet boyutuyla öne çıkarılırken bazen de bilgi ve ahlâk temelinde öne çıkarılmıştır.⁷

Arapça “abd” fiil kökünden türemiş olan ibâdet kavramı kulluk etmek, tapmak, itaat etmek, boyun eğmek manalarına şamildir.⁸ Terim olarak ise; Allah’a yakınlaşmak gayesiyle, usulüne uygun olarak yapılmasında sevap

⁵ Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2 (2009), 1-26, 2.

⁶ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Beyan Yayınları 1987), 262.

⁷ Mustafa, Öztürk, “Bilgi-Ahlâk-Dindarlık”, *Diyanet Aylık Dergisi*, 200 (Ağustos, 2007), 5-7, 5.

⁸ Cevherî, İsmail b. Hammad, *es Sıhab (Tâcu'l-lüğa ve sıhabü'l-'arabiyye)*, nşr. Ahmed Abdülğafur Attar, (Mısır: Darü'l-Kitabi'l Arabiyye, ty.), 2: 503; Firuzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub Firuzâbâdî Şirâzî, *el-Kâmus'ül muhit*, (yy.: ty.), 1: 308.

olan hareket ve davranışlar bütünü olarak tanımlanmıştır.⁹ Bu açıdan insanın Allah'a karşı olan bağlılığını söz ve davranışlarla ifade etmesinin bir yöntemi olarak da ifade edilebilir. Yapmış olduğu ibâdet ve uygulamalarla aşkın olanla bir bağ kurma gayreti olarak da anlaşılabilecek bu yakınlaşma, insanın Allah'a olan minnet duygularını temsil etmektedir. Diğer bir ifadeyle ibâdet, aşkın bir varlığa gösterilen saygı, itaat, tevazu ve tazimi gösteren en yüce gösteriş biçimidir.¹⁰ Esasen İslam düşünce sisteminde ibâdetin sadece Allah'a yapılan belli ritüellerden daha öte bir anlamı vardır. Allah'ın rızasını gözeten gizli açık her davranış ibâdet olarak nitelenmektedir.¹¹ Bu bağlamda ibâdetin çok geniş bir anlam dünyasının olduğu ortaya çıkmaktadır.¹² İbadet kavramına bu kadar geniş bir anlam yüklediğimizde ve Allah'ın rızasına muvafık her işi ibâdet¹³ olarak telakki ettiğimizde bir sorun görünmemektedir. Ancak ibâdetin ritüel yani şeklen emredilen boyutuna gelindiğinde o alanda bazı sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Diğer bir ifadeyle forma dönüştürülmüş bir biçimde edâ edilen ibâdetlerde bir anlam boşluğu meydana gelmektedir. Bu anlam boşluğu, din ve ahlâk arasındaki kopmaz bağ ne kadar güçlü olursa o kadar azalmaktadır.

Arapça *hulk* ya da *huluk* kökünden gelen ve onun çoğulu olan, huy, tabiat, seciye, mertlik, din ve yaratılış vb. sözlük manaları ihtivâ eden ahlâk kavramı¹⁴ terim olarak iyi ve kötü sonuçları olan insan ruhundaki bir meleke¹⁵ veya nefiste/ruhta köklü bir şekilde yerleşip kendisinden fiil ve davranışlar

⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab* (Beyrût: Dâru's-Sadr, 1990), 4/ 260-262; Muhammed Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1982), 1/95.

¹⁰ Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud, *Me'âlimü't-tenzil*, nşr. Muhammed Abdullah enNemr, Osman Cuma' Damiriyye, Süleyman Müslim el-Hariş, (Riyâd: Dâru Taybe, 1987), 1: 53; Vecdi, Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1995), 1/56.

¹¹ İbn Teymiyye, Takyyi'd-Din Ahmed b. Abdül Halim b. Teymiyye, *el-Kevâşifü'l mü'diyyet 'an lalai risalti'l-'ubudiyyet*, (İskenderiye: Dârü'l İmân, 2004), 7-8; Yûsûf, Kardavî, *İbâdet*, çev. Hüsamettin Cemal (Trabzon: Pınar Yayınları, 1986), 42-70.

¹² İbâdet insanın hem bedeni olan maddi yönünü hem de ruhi/kalbî olan manevi yönünü kuşatan iki yönlü bir özelliğe sahiptir. Hayati, Hökelekli, "İbâdet", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 148-252.

¹³ Ferhât, Koca, "İbâdet: İnsani Varoluşun Anlamı", *İslâma Giriş*, (Ankara: DİB Yayınları, 2007), 256.

¹⁴ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: yy., 2009), 105. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, "HLK."md.

¹⁵ Ömer Nasuhi, Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, (İstanbul: yy., ts.), 462.

düşünmeden zorlamaya ihtiyaç duymadan kolaylıkla meydana gelen bir hal olarak tanımlanmıştır.¹⁶ Toplum içinde insanların uyması gereken davranış ve kurallar bütünü olarak ifade edilebilecek ahlâk, olması gerekeni esas alır, evrenseldir ve her toplum için söz konusudur. Bu bağlamda ahlâk kamu otoritesinin kanunlaşmış şekli olarak da yorumlanmıştır.¹⁷

1.2. Dindarlık-İbâdet İlişkisi

Dindarlığın hem ibâdet hem de ahlâkla ilişkisi bulunmaktadır. Bu durum birey ve toplumların özelliklerine göre değişkenlik gösterebilir. Toplumun öncelediği dindarlık tipleri bireyleri de etki altına aldığından bazı bireylerde ibâdi bazılarının da ise ahlâkî boyut daha baskındır. Günümüz açısından değerlendirildiğinde şekilselliğin, görselin ve formun ön planda olduğu ibâdetlerin nihai hedefi olan ahlâkın ise daha geri planda tutulabildiği göze çarpmaktadır. Bu anlayış, ibâdetlerin içinin boşaltılmasını ve sadece forma indirgenen bir ibâdet anlayışını sorun olarak ortaya çıkarmıştır.

1.2.1. İbadetlerin Forma İndirgenmesi Sorunu

Tarihsel süreç içinde zaman zaman İslam toplumlarının ibâdet ve amelilerine kutsal metinler yerine gelenek yön verebilmiştir. Modernleşme ve bunun sonucunda da dünyevileşme sebebiyle ibâdet kavramı çok ciddi bir anlam kaymasına uğramıştır. Daha ziyade deruni ve içsel tarafı ağır basan ibâdetler giderek şekle ve forma indirgenen ritüeller haline gelmiştir. Hayatın bütün yönlerini kuşatan ibâdet kavramının kapsamı daraltılarak Allah'a ibâdet sadece namaz, oruç, hac gibi şekli ibâdetlerle sınırlandırılmıştır.

Günümüzde artık şekli ibâdetlere bağlılık gösteren namaz kılan, oruç tutan, tesettüre bürünen, hacca giden ancak söz konusu bu ibâdetlerin içsel anlamından haberdar olmayan dindar/nicelik olarak ibâdeti artıran ancak ahlâkî zaafiyetler gösteren bir dindarlık anlayışına sahip bir kesimin varlığı görülmektedir. Kişilerin ibâdete dair sorduğu sorulardan ahlâkî yanlışlıklardan daha ziyade şekilsel yanlışlık yapmamayı daha dikkate değer

¹⁶ Hüsamettin, Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996), 55.

¹⁷ İsmâil, Kılıçoğlu, *Ahlâk Hukuk İlişkisi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 325.

gördükleri anlaşılmaktadır. Söz konusu bu durumu, ilk dönemin aksine sonradan yapılan tasnifte ilmiyhallerde ibâdetlerin sadece şekilsel bilgi ve hükümler açısından ele alınması ve bu izahatlara lafız ve ahkâm tartışmalarının hakim olmasıyla irtibatlandıran bazı araştırmacılar bulunmaktadır. Bu bağlamda ibâdetlerdeki şekil, amaç değil araç olarak anlaşılmalıdır.¹⁸ Bu açıdan ilk dönem fıkıh risâlelerinde iman, İslam ve ihsan konularının en başa yerleştirildiği bilgisi oldukça dikkat çekici bir değerlendirmedir.¹⁹ Bu bilgi fıkıh ilminin ortaya çıktığı ilk dönemlerde ibâdetlerin imânî boyutu yanında ahlâkî boyutuna da vurgu yapıldığını göstermektedir.

İmânî ve ahlâkî boyutu yanında şekli boyut da elbette ihmal edilmemelidir. İbadetlerde belli bir şeklin olduğu bizzat Hz. Peygamber'in "benim namaz kıldığım şekilde namaz kılın"²⁰, "hac menasikini benden öğrenin"²¹ gibi ifadelerinde görülmektedir. Bu bağlamda ibadette kural anlamında bir şeklin varlığı esastır. Diğer taraftan Sünnet'te Müslüman kimliğini ortaya koymak amacıyla şekle yapılan vurgu, dinde şeklin de önemli olduğunu gösteren verilerdir. Esasen Sünnet'in öne çıkardığı anlayış şekil-mana birlikteliğidir. Ancak burada tartışılan sorun ibâdetle "dış görünüş" anlamına gelen "şekil" değil "özü, içeriği yeterince önemsemeden yalnız biçim üzerinde durma, biçime ağırlık verme" anlamındaki "şekilcilik"tir. İslam'da ibadetlerde ve yaşantıda şeklin bulunması, içi boşaltılmış şekilcilikten öte bir İslamî kimlik oluşturma çabası olarak anlaşılmalıdır.

1.2.2. İbadette Nicelik-Nitelik İkilemi

İbâdetlerin şekil şartını ortaya çıkaran temel görünüm onların sürekli tekrar edilmesidir. Namaz ibâdetinin günde beş vakit olması, oruç ibâdetinin bir ay boyunca devam etmesi ve söz konusu bu ibâdetlerin nafîle olarak da yapılması bahsettiğimiz tekrarı ifade eder. Esasen her tekrar insanda yeni ve farklı manalar kazanmayı sağlama açısından önemlidir. Ancak zamanla söz konusu ibâdetlerin sürekli tekrarı insanda alışkanlığa ve bilinçsizliğe dönüşme tehli-

¹⁸ Yüksel, Kanar, *İbâdet*, (İstanbul: Beyân Yayınları, 1984), 63.

¹⁹ Tuncer, Namlı, "Fıkıhçıların Allah Algısı (Namaz örneği)", *Eskiye Sosyal Bilimler Dergisi*, 33 (Güz 2016), 7-26, 8-9-16.

²⁰ Buhârî, "Ezân", 18.

²¹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 5.

kesini de beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda ibâdetlerin bilinçten ziyade “taklid” boyutu daha da ön plana çıkmaktadır. Terimsel manada “taklid” olarak ifade edeceğimiz bu durum ibâdetin niteliğinden çok niceliğine vurgu yapmaya sebep olmaktadır. Bu sorunun farkında olan İslam ulemâsı, Hz. Peygamber’in ibâdet hayatını uygulamayı, bilinci dışarıda bırakan “taklid” kavramı yerine şuur ve bilinç odaklı “ittibâ” kavramıyla ifade etmişlerdir. Bu bağlamda da ibâdetle “taklid” yerilirken “ittibâ” terimi maksadı daha iyi ifade etmesi şekil ve mana bütünlüğünü de içermesi bakımından övülmüştür.²²

Burada şu soruyu sormak elzemdir. İbadette aslolan nicelik mi yoksa nitelik midir? İlim çevreleri bu soruya nitelik cevabı verseler de günümüz halk İslam’ında ibâdetlerin niceliksel tarafı daha fazla önemsenmiş ve insanların dindarlık boyutu bu sayısal verilerle ölçülür hale gelmiştir. Nitekim şu kadar namaz kıldım, şu kadar oruç tuttum ve şu kadar tavaf yaptım ibareleri toplum içinde çok sıkça duyduğumuz ifadelerdir. Toplumda ibâdetle dair bu algı olsa da ulemâ ibâdetle niceliği değil niteliğin/niyetin esas olduğunu vurgulamıştır. İslam açısından davranışların hukukiliği ya da ahlâkiliği yerine esasında daha üst bir kavram belirlenmiştir. İnsanın iç benliğini terbiye eden bir anlayış benimsenmiş ve bu bağlamda davranışların temeline “niyet” konulmuştur. İslam’a göre davranışların Allah katındaki nihai değerini, davranışı yapanın niyeti belirler. Niyet, ibâdetler yanında hukûka tekâbül eden İslam Ceza Hukuku’nda da bazı suçlara ceza takdir etmede belirleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir.²³ Ulemâdan bazısına göre “niyet” anlayışı, İslam’ın hukuk sahasına dahil ettiği ve hukukun temel kavramları arasında yer verdiği orijinal bir kavramdır. Bu bağlamda İmâm Gazzâlî’nin (ö. 505) ibâdetle temel kriter olarak ilmi esas alması ve ibâdetlerin temeline niyet, ihlâs ve samimiyeti koyması zikre değerlidir. Ona göre ihlasla yapılan her ibâdet bilinçli yapılması yanında Allah’a yaklaşılmaya vesiledir. Dolayısıyla bu şekilde edâ edilen bir ibâdet nicelik olarak az da olsa nitelik açısından çok değerlidir.²⁴

²² Ekrem, Sarıkçıoğlu, *Din Fenomolojisi* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2002), 94.

²³ Alauddîn Ebuû Bekr b. Mes’ud, Kasaî, *Bedâi’u’s-sanâi fî tertibi ş-şerîf*, (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997), 7: 233; ‘Abdü’l-Gâni el-Gânimî, Meydânî, *Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*, (İstanbul: , ts.), 3: 141, 189.

²⁴ Vahdettin, Başçı, *Gazzâlî’de İbâdet Kavramının Felsefî Tablîli* (Erzurum: yy.,1994), 65, 69.

1.3. Din, İbâdet ve Ahlâk İlişkisi

İbâdetin ahlâkla olan bağlantısını anlayabilmek dinin ahlâkla olan bağlantısını anlamakla paraleldir. Bu bağlamda önce din-ahlâk ilişkisinin temellendirilmesi gereklidir. Diğer bir ifadeyle dinin emir ve yasaklarının hedefi ortaya konmalı ve ibâdetle irtibatı belirtilmelidir.

Zorunlu olan ve süreklilik arz eden davranış ilkeleri olarak tanımlanabilecek ahlâk, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi fikri bir mülâhaza olmadan nefiste kendiliğinden ortaya çıkan bir durumdur. Din ve ahlâk arasındaki ilişkiyi ele aldığımızda ahlâkın kaynaklarından birinin hatta en kapsamlısının din olduğunu görmekteyiz.²⁵ Esasen İslam düşünce tarihinde dinin mi ahlâkın kaynağı olduğu ahlâkın mı dinin kaynağı olduğu konusunda bir tartışma olduğu görülür. Ahlâkın kaynağını din olarak ortaya koyan bir anlayışa karşın dinin kaynağının ahlâk olduğunu savunanlar da vardır. Ahlâkı dine dayandıranlar dini boyutu ağır basan bir ahlâk anlayışını benimserken bunun tersini savunanlar ahlâk ağırlıklı bir din anlayışını benimsemişlerdir.²⁶ Bizim burada konu aldığımız dinin ahlâkî esaslı yaşanmasının gerekliliği dinin kaynağının ahlâk olması anlayışıyla sonuç olarak benzerlik gösterse de mahiyet itibarıyla farklılık arz etmektedir. Yani ahlâkın dine dayandığı ancak dinin de ahlâk yönünün ön plana çıkarılması gerektiğidir. Bu bağlamda bu iki anlayışın mezcedilmesi söz konusudur. Din salt ahlaktan ibaret değildir, ancak ahlak dinin vazgeçilmezi ve ana unsurudur.

Din ve ahlâk arasında kopmaz bir ilişki mevcuttur. Yani din olmadan ahlâk, ahlâk olmadan da din eksik kalır. Dinler insanın Allah'la, insanın insanla ve kainattaki bütün varlıklarla olan ilişkisini düzenler. Amaç insanın kâmil bir hale gelmesi, fıtratında olan o ulvi karaktere bürünmesi, ahlâken inşâ ve ıslah olarak iyi insan olmasını sağlamaktır. Dinin ortaya koyduğu emir ve yasakların hedefi insanı iyiliğe teşvik edip kötülükten alıkoyarak ahlâkî gelişimini tamamlamaktır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"²⁷, "Terazide en ağır basan amel

²⁵ Erol, Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008).

²⁶ Din ve ahlâk arasındaki ilişkinin neliğine dair değerlendirme ve tahliller için bkz. Lokman, Çilingir, "Din mi, Ahlâk mı", *International Journal of Science Culture and Sport*, (Haziran, 2014), 714-715.

²⁷ Muvattâ', "Hüsnü'l-hulk", 8.

güzel ahlâktır"²⁸, "En hayırlınız ahlâkça güzel olanınızdır"²⁹, "Mü'minlerin imân bakımından en mükemmel olanı, ahlâkı en iyi olanıdır"³⁰ şeklindeki ifadeleri dinin ahlâkla olan bağlantısını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ahlâkî davranış ve ilkelerin tek kaynağı din olmasa da büyük bir kısmını dinin oluşturduğu söylenebilir. Zira "Din, güzel ahlâktır" ibaresi bu gerçeği en açık biçimde ifade eder. Din özelde İslâm dini müntesibi olanlara bir ahlâk sistemi teklif eder. Öyle ki, söz konusu bu sistemin yaşanabilirliği bizzat Hz. Peygamber tarafından gösterilmiş bu husus Kur'an tarafından "Gerçekten sen yüce bir ahlâk sahibisin"³¹ hitabıyla da vurgulanmıştır. Sonuç olarak din ve ahlâkın ortak gayesi "insan ruhunu temizlemek, yükseltmek ve sonsuza doğru yöneltmektir"³² denebilir.

Din ve ahlâk arasındaki ilişkinin mahiyetine ilişkin verdiğimiz bilgilerin temel hareket noktası dinin emri olan ibâdetlerin ahlâkî boyutunun olup olmadığı meselesidir. Zira dinin getirdiği salt ahlâkî kuralların amacı ve hedefi açıktır. Hırsızlık yapmak, adam öldürmek, zina etmek vb. fiillerin haram olmasının ahlâklı ve erdemli bir toplum oluşturmaya matuf emir ve yasaklar olduğu aklen de anlaşılmaktadır. Ancak özellikle temel ibâdetler olarak kabul ettiğimiz şekli ibâdetlerin şekilden ve emredilen bir fiili yerine getirerek sadece Allah'ın rızasını kazanmaktan başka bir amacının olup olmadığı da anlaşılmalıdır. Özellikle ibâdetlerin bireyin ya da toplumun ahlâkî seviyesine ve gelişimine bir katkı sağlayıp sağlamadığı, Müslümanlar açısından olayın ahlâkî boyutunun nasıl anlaşıldığı üzerinde de durulmalıdır. Zira modern dönem Müslümanları açısından ibâdetlerin yapılma gerekçesi çoğunlukla Allah'ın emirlerini yerine getirip rızasını kazanma bağlamında anlaşılmış ve bu sebeple ibâdetin ahlâkla olan bağlantısı geri plana itilmiştir. Dolayısıyla burada vurgulanması gereken en önemli husus ibâdetlerin bireysel ve toplumsal ahlâkî inşayı gerçekleştirme amacının olduğudur. Zira Allah tarafından emredilen hiçbir emir bir amaç ve gayeden beri değildir.

²⁸ Tirmizi, "Birr", 62.

²⁹ Müslim, "Fedâil", 68.

³⁰ Buhârî, "Edeb", 39.

³¹ Kalem, 68/4.

³² Nurettin, Topçu, *Ahlâk* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 29.

Bu açıdan dinin emrettiği namaz, oruç, hac ve zekât gibi temel ibâdetlerin amaç ve hikmetini doğru ortaya koymak gerekmektedir. Bu hikmetin idrak edilmesi dinin esas hedefinin ahlâklı, erdemli ve faziletli bir birey ve toplum oluşturma çabası ışığında anlaşılmalıdır. İbadetlerin şekil ve öz/mana olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Bu boyutların biri diğerine tercih edilemez. Yani bir ibâdet şeklen yapıp mana boyutu geri planda bırakılırsa kişi sadece forma indirgenmiş bir hareket yapmaktan öteye geçemez. Ters durumda, mesela namazda aslanan dua, zikir ve Allah ile olan ilişkidir, bu bağlamda şeklini uygulamaya gerek yoktur da denilemez.

Mekke döneminde inen âyetlerde temel ibâdetlerden önce imâni ve ahlâkî ilkelere vurgu yapılması³³ yine akabe biatlarında Müslümanlardan imani ve ahlâkî hususlara uymalarının istenmesi dinin ahlâkî olana verdiği değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir. Esasen vahyin iniş sırasına bakıldığında Mekke döneminde ahlâkî Medine döneminde ise hukuki âyetlerin ağırlıkta olduğu görülür. Bu bağlamda önce ahlâkın daha sonra hukukun inşa edildiği anlaşılmaktadır.³⁴

2. FORM EKSENLİ İBÂDET ALGISİNİN DİNİ VE AHLÂKÎ SONUÇLARI

İbadetlerin form eksenli uygulanmasının hem dini hem de ahlâkî sonuçları olmuştur. Dini olarak ortaya çıkan en önemli sorun, ibâdetlerin özünün anlaşılamamasıdır. Bu durumda amacına ulaşamayan bir dindarlıktan söz etmek gereklidir. Zira şekil ve öz birlikteliği bozulan bir ibâdet, eksik bir Müslüman şahsiyet ortaya çıkaracaktır. Nasıl ki, İslâm Hukûku'nun ilkeleri ve ahlâkın ortaya koyduğu kurallar hem hukûku hem de ahlâkı ayakta tutmak ve toplumda istikrârı sağlamak içinse³⁵ ibâdet ilkeleri de ancak ahlâka dönüştüğünde bireyin istikrârını sağlayabilir.

³³ Toshikio, İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlâki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yay. ty.), 129-137.

³⁴ Mekki ve Medenî âyetlerin konu başlıklarına dair bkz. Atilla, Yargıcı, "Mekki ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 17/4 (2004), 281-294, 288 vd. . Ahlâkla ilgili âyet örnekleri için bkz. Kalem, 68/4, 10-14; Âraf, 7/199; Hâkka, 69/33-34; Hümeze, 104/1-9; Mâûn, 107/1-3.

³⁵ Hamidullâh, Muhammed, "Müslümanlarda Hukuk Felsefesi", çev. İbrahim Kafi Dönmez, *İslam Medeniyeti- Mecmausi*, 4/4 (İstanbul,1980), 25; Yaman, Ahmet, "İslam Ahlâkının

Diğer bir problem ise şekle yapılan vurgunun bilincin önüne geçirilmesi ve ibâdetlerin edasında bilinç ve şuur kaybının ortaya çıkmasıdır. Bu iki sorun ise son yıllarda gençlerin şekli uygulamaların gereksizliğini, din veya ibâdetten daha ziyade “iyi insan” olmanın önemli olduğunu savunmalarına ve sonuçta, dine ve ritüele karşı bir tavır gelişmesine sebep olmuştur.³⁶

Bireyde ve toplumda ortaya çıkan ahlâkî yozlaşma ve bozulma ise en negatif ahlâkî sonuçtur. Bunun yanında dindarlıkla ibâdetin özdeşleşerek ahlâkın geri planda bırakılması, toplum içinde ahlâkî dikkate almayan bir dindarlık algısının yerleşmesine yol açacağı gibi gösterişe ve riyâya dayalı şekilci ve âdeten ibâdet yapan bir dindarlık anlayışına da kapı aralamaktadır.

2.1. Dini Sonuçlar

2.1.1. İbadetlerin Özünün Anlaşılamaması Sorunu

Vahiy kaynaklı din, insanların hem bu dünya hem de öteki dünya mutluluğunu sağlamak maksadıyla gönderilmiş bir sistem olarak tanımlanmaktadır. İlâhî dinlerin gönderiliş gayesi, bireysel ve toplumsal kemâle ulaştırmadır. Şekilsel ibâdetlerin bireylerin hayatlarına dahil olma sürecine bakıldığında söz konusu ibâdetlerin öncelikle taklidi olarak uygulandıkları görülür. Bu durum kişilerin yaptığı ibâdetlerin özünü anlamasının önündeki engellerden biri olarak zikredilebilir.³⁷

İbadetlerin sadece biçimsel ve formel davranışlardan ibaret olmadığı daha ziyade kutsal ve aşkın olanla bir bağ kurmak olduğu bilinmelidir. Bu bağlamda ibadi davranışların toplumsal ve ahlâkî bir boyuta da sahip olduğu vurgulanmalıdır.³⁸ “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz (den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakın-

Ameli Boyutu: İlkeler ve Uygulamalar”, Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları, (İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2009), 210.

³⁶ Söz konusu bu durum görevli olduğumuz alan gereği lise gençlerinin dilinden bizzat tecrübe edilmiştir.

³⁷ İbrahim, Kutluay, “Güzel Ahlâka Dönüştürülemeyen ve Âdetleşen İbadetler Sorunu: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme”, *Geçmişten Geleceğe Ahlâk Sempozyumu*, ed. Asife Ünal (Bartın: Eflal Matbaacılık, 2015), 323.

³⁸ Certel, Hüseyin, “Dini Yaşayış Açısından Oruç”, *Türk Yurdu*, 15/90 (1995), 50.

lara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir”³⁹ âyeti ibâdetlerin özüne bir vurgu yapıldığını, şekilde birlikte özün korunmasının esas olduğunu çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu manada kullanılan “Doğu’da Allah’ındır Batı’da, ne tarafa yönelirseniz yöneliniz, Allah’ın yüzü işte o taraftadır”⁴⁰ âyeti de bu gerçeği ifade etmektedir.

2.1.2. İbadetlerde Şuur Yoksunluğu

Sözlükte bilmek, hissetmek, anlamak, idrak etmek⁴¹ gibi manaları ihtiva eden şuur kavramı, bilinç kavramıyla eş anlamlı kullanılan ve fıkıh ilminde hak ve sorumluluklara etki eden bir terimdir.⁴² Bilinç esasen hayatımızın her alanını kuşatması gereken ve sorumluluk alanlarımızla birebir ilişkili olan bir kavramdır. Özellikle insan ile bağlantılı düşünüldüğünde insan cinsini diğer canlılardan ayıran unsurlardan biri olarak zikredilebilir. Zira kainattaki her varlığın Allah’a olan bir kulluğu ve boyun eğişi söz konusudur. Bu durumu güneş, ay, dağ, taş gibi varlıkların Allah’a secde ettiğini bildiren âyetler⁴³ ortaya koymaktadır. Diğer taraftan tek görevi sadece Allah’ı tazim olan ve O’na boyun eğen melekler için de aynı ibareler kullanılmış onların da Allah’a boyun eğdiği ve kulluk yaptığı vurgulanmıştır.⁴⁴

Kâinattaki varlıkların tamamı düşünüldüğünde insan dışındaki tüm

³⁹ Bakara, 2/177.

⁴⁰ Bakara, 2/115.

⁴¹ Hikmet, Özdemir- İsmail, Karakullukçu, *Arapça-İngilizce-Türkçe Modern Lugat* (İstanbul: Gonca Yayınları, 1987), 342.

⁴² Şuur kavramının bilinç ve benzeri kelimelerle olan ilişkisi ve fıkıh ilmindeki hak ve sorumluluklara etkisinin boyutunu anlayabilmek ve detaylı değerlendirme ve tahliller için bkz. Cemalettin, Şen, *İslam Hukukunda Bilincin Hak ve Sorumluluklara Etkisi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 49-64.

⁴³ Âyetin tam metni “Göklerde ve yerde olanların, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğunun Allah’a secde ettiğini görmez misin?” şeklindedir. Hâc, 22/18.

⁴⁴ İlgili âyetler için bkz. A’râf 7/206; Ra’d 13/13; Enbiyâ 21/19-20; Zümer 39/75; Ğâfir 40/7; Fussilet 41/38; Şûrâ 42/5.

varlıkların Allah'a olan boyun eğişleri ve itaatlerinde herhangi bir eksiklik ve noksanlık görülmez. Allah'a itaat etme ve boyun eğme konusunda tek zaafı olan varlık insandır denebilir. Ancak bütün bu gerçeklere rağmen Allah insana değer vermiş⁴⁵ ve kainattaki varlıkların tamamını kendisi için yarattığını ifade etmiş⁴⁶, meleklerin dahi insana secde etmesini emretmiş⁴⁷ ve böylece insanın diğer varlıklar içindeki konumunun yüksekliğini açık bir biçimde belirtmiştir. Söz konusu âyetlerle insanın ve diğer varlıkların Allah'a karşı olan davranışları birlikte düşünüldüğünde insanın dezavantajlı durumuna rağmen nasıl böyle bir konumla konumlandırıldığı cevaplanması gereken bir sorudur. Burada biraz zihni mülahazadan sonra insanla diğer varlıkların Allah'a olan itaat ve boyun eğişlerinin bir karşılaştırılması yapıldığında kanaatimizce en önemli fark, insanın bu boyun eğiş ve itaatini bilinç, şuur ve irade halinde yapmasına karşılık diğer varlıkların söz konusu bu bilinç ve şuurdan yoksun bir teslimiyet içinde olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle insan türünün her tercihinde bir bilinç ve şuur hali vardır ve Allah'a boyun eğişi bilinçli bir tercihi içermektedir. Güneş dönerken, ısıtırken ve ısıtırken söz konusu bu bilinç halinin kendisinde olduğunu söylemek aklın muhal bir durumdur. Ancak o ve benzeri varlıklar bilinç olmasa da görevlerini eksiksiz yapsalar da üstün olan insandır. İnsana bu üstün olma şerefini bahşeden şeyin kendisinde bulunan irade, bilinç ve şuur hali olduğu söylenebilir. Bu bağlamda ibâdetlerin bilinçten yoksun olarak sadece şekle indirgenmiş, belli hareketleri yapmaktan ibaret hale getirilmesinin, insanın kemâle ulaşma yolculuğuna katkısını azaltacağı bilinmelidir.

⁴⁵ İlgili âyet şöyledir: “Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık.” İsrâ, 17/70.

⁴⁶ İlgili âyet şöyledir: “O (Allah) ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı . Sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak dü zenledi. O, her şeyi bilir. Bir zamanlar Rabb'in meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. (Melekler): ” Orada bozgunculuğa ve yozlaşmaya yol açacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın ? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz” dediler. (Rabb'in): “Ben sizin bilmediklerinizi bilirim.” Dedi.” Bakara, 2/ 29- 30.

⁴⁷ “Ey Peygamber! Rabbinin meleklerle şöyle dediğini hatırla: “Ben, kuru balçıktan, şekil verilmiş kokuşmuş çamurdan bir insan yaratacağım. Ben, onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın. Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde ettiler.” Hicr, 15/28-30.

2.1.3. Dine ve Ritüele Karşı Tavrın Gelişmesi

Günümüzde özellikle gençlerin temsil ettiği ve dillendirdiği bu tavır oldukça riskli bir durumu göstermektedir. Sıklıkla gençlerden duyulan “Müslüman böyle ise, ahlâkî değerleri hiçe sayıyorsa ben Müslüman olarak anılmak istemiyorum, kendimi “Müslüman” yerine, “iyi insan” şeklinde isimlendirmek ve tanımlamak istiyorum, bunun için de ibâdetlere ihtiyacım yok, ben irademle bunu yapabilirim”⁴⁸ gibi ifadeler gençlerin dünyasındaki dine ve ritüele karşı olan sorgulamayı ortaya koyan çarpıcı bir ibaredir. Günümüz gençliğinin bu ve buna benzer anlayışlara kapılmasının arkasındaki sebeplerden biri, sadece şeklen esas alınmış içi boşaltılmış ve amacından saptırılmış bir dindarlık anlayışı ve yaşayışıdır. Bu tür bir tavrın gelişmesinde esasen günümüz dindarlık tiplerlerinden biri olan “modernist/hümanist dindarlık” anlayışının da etkili olduğunu ifade etmek gereklidir. Geleneksel dindarlık⁴⁹ anlayışının aksine sosyal yaşamın içinden çekilerek daha özel, ferdi ve vicdani bir alana çekilmek istenen bu anlayışta⁵⁰, vicdan temizliği, iyilik, yardımseverlik gibi bazı ahlâkî ilkelerin benimsenmesi ön plandayken dindeki kurallara riayet etme ve dini ritüelleri yerine getirme ikincil bir durum olarak nitelendirilmektedir.⁵¹ Böyle bir düşüncenin toplumda giderek yaygınlaşan bir anlayış haline gelmesinde modernizm, hümanizm, sekülerleşme gibi akımların etkisi yanında ibâdetlerin özü yerine şekline vurgu yapılması da etkilidir. Bu durumda hayatı ve her şeyi sorgulayan ibâdetlerin yapılma gerekçesini anlamlandıramayan gençlerin zihninde ibâdetlerin ve hatta dinlerin gereksiz olduğu vehmi belirmektedir.

2.2. Ahlâkî Sonuçlar

2.2.1. Ahlâksız Bir Dindarlık Anlayışının Ortaya Çıkması

Günümüz toplumunun dindarlara dair en baskın kanaati aldaticı din-

⁴⁸ Günümüz gençlerinin dini algısına dair daha geniş bir tahlil ve değerlendirme için bkz. Kemâlettin Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri* (Ankara: Alter Yayınları, 2005)

⁴⁹ Geleneksel dindarlık toplumun genelinde kabul edilen, daha ziyade ilmiyal esaslı dinin emir ve yasaklarının dikkate alındığı ve özellikle inancın yanında ibâdet ve ritüellerin de ön planda tutulduğu bir dindarlık anlayışıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, 58-59.

⁵⁰ Coşkun, Ali, *Sosyal Değişme ve Dini Normlar* (İstanbul: Dem Yayınları, 2005, 82.

⁵¹ Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, 63-64.

darlık olarak da ifade edilen ahlâksız bir dindarlık anlayışının benimsenmiş olduğudur. Söz konusu bu durumun bir sendrom olarak yayılması, güncel yayın ve basın organlarında tartışılması bu gerçeği ifade eden en önemli veriler olarak zikredilebilir.⁵² Ahlâkın, dinin akli ve dindarlığın gayesi olması gerekirken ibâdetlerin ahlâksızlığı telâfi eden bir yapıya dönüştürülmesi gibi bir sorun ortaya çıkarmıştır.⁵³ Diğer bir ifadeyle namaz kılan, oruç tutan ve hatta nafileleri artıran, zikir halkalarından kalkmayan, hayır ve hasenatta önde olan, hac ve umre yapmaktan beri durmayan ancak kötülükleri işlemede öncü, yaptığı işleri sırf gösteriş ve riyâ amaçlı yapan, davranışlarında adaletsiz ve zâlim insan ve Müslüman tipleri ortaya çıkabilmektedir.

Takva kavramıyla ahlâk arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Zira Kur’ân’da takvaya dair zikredilen âyetlerin hemen tamamında ahlâkla olan irtibatı vurgulanmıştır.⁵⁴ Ancak günümüzde takvalı olmanın ölçüsü kıyafetle, eldeki tespihle ölçülür hale gelmiştir. Yakınında olan birisini takvalı olarak tarif eden kişi onun ahlâkına değil yaptığı fazla sayıda ibâdetine vurgu yapmaktadır.

Hac ibâdeti dinin farz olarak bilinen ve İslâm’ın beş temel şartlarından olan ana ibâdetlerden birisidir. Hac yapan Müslümanların söz konusu bu ibâdetlerini yerine getirirken haceru’l-esved denilen taşı öpmesi ise mendup olarak nitelenen ve Hz. Peygamber’den günümüze taşınan bir sünnet olarak kabul edilmektedir. Her yıl dünyanın dört bir tarafından hac ibâdeti yapmak için kutsal beldelere gelen Müslümanlar bu mendup ibâdeti yapmak için onlarca Müslümanın hayatına kastetmekte ve söz konusu bu taşla ulaşabilmek için Müslüman kardeşini itip kakmaktan hiç rahatsız olmamaktadır. Burada çok ciddi bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Sünnet ve mendup olan bir ibâdet için haram olan bir fiil işlenmekten, insanlara kaba

⁵² Söz konusu haber ve yorumlara ilişkin olarak bkz. <https://www.milligazete.com.tr/haber/3448971/mehmet-gormezden-ahlaksiz-dindarlik-cikisi>; <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/ayse-sucu/ahlaksiz-dindarlik-olur-mu-1881008/>; <https://www.diyanehaber.com.tr/sinop-muftulugu/dr-argun-ahlaksiz-dindarlik-sendromu-siddetli-bir-sekilde-yayiliyor-h8049.html>, Erişim 21 Şubat 2020.

⁵³ Görmez, Mehmet, <https://www.youtube.com/watch?v=Lx5MsnEGRc0>, 8. 51, 12.5, dk.

⁵⁴ Takvâ ve ahlâk arasındaki ilişkiyi gösteren örnek âyetler için bkz. Bakarâ, 2/177; Mâide, 5/2, 8; Âli-İmrân, 3/134, 135; Ahzâb, 33/70.

davranmaktan ve dolayısıyla ahlâka muğayir bir hareket içinde olmaktan kimse çekinmemektedir.⁵⁵

Sonuç olarak günümüz toplumunda dindarlık algısının ibâdetlerin şekli ve sayısı üzerine oturmuş olmasının ve dinin asıl gayesi olan ahlâkın ikinci plana itilmesinin dindarlık anlayışının ahlâksızlık ekseninde değerlendirilmesine sebep olduğunu ifade edebiliriz.

2.2.2. Bireysel ve Toplumsal Ahlâk Yapısında Bozulma

Daha önce de belirtildiği gibi dinin yapılmasını zorunlu kıldığı temel ibâdetlerin esas amacı birey ve toplumun ahlâkî ıslahını sağlamak, erdemli ve faziletli bir kişilik ve toplum oluşturulmasına katkıda bulunmak ve ahlâkın birey ve toplumda yerleşik karakter haline gelmesini sağlamaktır.⁵⁶ Bu bağlamda yapılması gereken, temel ibâdetlerin kişilerin hayatına ahlâkî açıdan nasıl yön verdiğini ele almaktır. Şüphesiz her ibâdetin amacı ve hikmeti çerçevesinde çok uzun tahliller yapmak mümkündür. Ancak burada çalışmanın sınırlarını aşmamak üzere temel ibâdetlerden namaz, oruç, zekât ve hâc ibâdetinin ahlâkî boyutunun neler olduğu açıklanıp sadece şeklin esas alınmasında bireysel ve toplumsal bazda ortaya çıkabilecek ahlâkî sorun ve sonuçlar üzerinde durulacaktır.

İbadetlerin temeli ve direği olarak kabul edilen namazın bireyin hem psikolojik hem de sosyolojik hayatına dair etkileri çok fazla olsa da burada namazın ahlâkî boyutuna vurgu yapılacaktır. Zira namazla ilgili en çarpıcı ibarelerden biri “ Şüphesiz ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıko-
yar. Allah’ı anmak elbette (ibâdetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir”⁵⁷ âyeti namazın direk ahlâkî ilkelerle ilişkisini kuran bir cümledir. Burada geçen “fahşâ” kavramına çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu bağlamda Abdullah b. Mesûd’a (ö. 32/652-53) “falan kişi çok namaz kılıyor” şeklinde bilgi verildiğinde “o, namazın hakkını veriyorsa kıldığı namazın ona bir faydası vardır, namazı kişiye iyiliği emrediyor ve onu kötülüklerden

⁵⁵ Haceru’l-esvedî öpmek için ortaya çıkan izdihamı hergün basın yayın organlarından söz konusu durumun yaşandığı görüntüleri müşahade etmek mümkündür.

⁵⁶ Saffet, Köse, “İslam Nokta-i Nazarından Din Ahlâk-Hukûk İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme”, *İslam Hukûkî Araştırmaları Dergisi*, 17 (Nisan 2011), 18.

⁵⁷ Ankebût, 29/45.

alı koyuyorsa faydalıdır, böyle değilse bu Allah'tan uzaklaştıran bir namazdır”⁵⁸ şeklindeki açıklaması namazın emrediliş amacını ifade etmesi yanında namaz ibâdetinin kişinin ahlâkî yapısını inşâ etmeyle olan irtibatını ortaya koyması bakımından da önemlidir. Bu soruna “kim namaz kılar ancak kıldığı namaz kendisini açık ve gizli kötülükten alıkoymazsa o namaz sahibini Allah'tan uzaklaştırır”⁵⁹ sözüyle işaret eden Hz. Peygamber ibâdetle kötü ahlâkın aynı anda bulunamayacağını vurgulamaktadır. Burada toplum içinde namaz ehli olup ahlâk açısından ciddi zaafı barındıran çok sayıda Müslümandan bahsetmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle bugün en önemli problem namaz kılan ancak kendisini kötülüklerden koruyamayan insan tiplerinin toplumda sayısının çoğalmasındır. Bu durum namazın amacına uygun ifa edilmemesiyle ilişkilidir. Zira hem âyet hem de hadis metinlerinde “dosdoğru namaz” ifadesi namazın özünü anlayarak edâ etmeyi vurgulamaktadır. Nitekim vahyin “içinizde nice namaz kılanlar vardır ki, kıldıkları namazdan gaflettedir, riya için namaz kılarlar”⁶⁰ ibaresi ve sünnetin “arınızda nice namaz kılanlar vardır ki, kıldıkları namazdan yanlarına kalan kâr boş yere zahmet ve yorgunluktur”⁶¹ ifadesi namaz ibâdetinin amacına ulaşmadığında boş yere kılındığını vurgulamaktadır.

Namazın en temel hedefi insanı kötülükten alıkoyarak iyi işler yapan ve dolayısıyla iyi ahlâklı bir insan olmasını sağlamaktır. Lokman (a.s)’ın oğluna yaptığı “yavrum, namazı dosdoğru kıl, iyiliği emret, kötülükten alıkoy” şeklindeki nasihatı namaz ve iyilik arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından dikkat çekici bir tavsiyedir. Diğer taraftan günde beş defa Allah’a boyun eğmeyi ve en kıymetli gördüğü alnını sadece Allah için toprağa vurmayı başarabilen insan şayet kıldığı namazın bilinci içindeyse, kendisinde bulunan ve bütün kötülüklerin neredeyse temel kaynağı haline gelen kibir hasletini yok ederek, hem Allah’a hem de insanlara karşı daha mütevazı bir kişilik ortaya koyar. Allah karşısındaki konumunu ve acziyetini namazla idrak eden insan ahlâkî açıdan kötü bir karakter ortaya koymaktan imtinâ

⁵⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân* (Beyrût: Dâru’l-fıkr, 1405), 10/ 145.

⁵⁹ Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu Câmi’i’s-sagîr* (Mısır: Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-kübrâ, 1356), 6/261.

⁶⁰ Mâûn, 107/4-5.

⁶¹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 373.

eder. Zira zaaf ve kusurlarının farkında olan bir kimlik ve kişilik oluşturmuştur. Ancak namazın bu erdemi kazandırma amacının farkında olmayan insan enaniyet, ego ve kibrinin zirvesinde olan bir kişilik olarak hem kendine hem de ilişkili olduğu insanlara zulmederek zâlimler kategorisine dahil olur. Toplum içinde zâlim, egoist, bencil, kibirli ve haddini aşan kötü ahlâklı bir kişiliği temsil etmeye başlar. Böylelikle namaz kılan ancak kötü hasletlerle muttasıf olan bir birey ve Müslüman olarak algılanır. Bu durumun sadece kişiye değil o kişinin temsil ettiği dine ve ibâdete de zarar vereceği izahtan varestedir.

Namazın kişiyi iyiliğe yönlendirdiğine ve iyi ahlâklı bir birey oluşturmayı hedeflediğine dair bir diğer boyutu ise bireyin söz verip sözüne sadık olmayı başarmasına katkı sağlamasıdır. Zira namaz, vakitleri belirlenmiş⁶² bir ibâdet olmasından dolayı bireyin her gün aynı saat ve vakitte Rabbine verdiği sözü yerine getirme iradesini gösteren bir davranıştır. Namaz bu yönüyle kişide irade eğitimi sağlama, verdiği sözde durma gibi bir sorumluluk ahlâkı yerleştirme ve bireyin bilişsel tutarlılığını⁶³ sağlaması açısından oldukça önemli bir ibâdetdir. Diğer taraftan yerine getirilen her namazda bireyin kendisini doğru yola iletmesini⁶⁴ talep etmesi kişilerin doğru ve dürüst olma taleplerini ifade etmektedir. Ancak bu amacın anlaşılması, namazın şeklen kılınmasından ziyâde özünün ve ruhunun anlaşılmasıyla doğru orantılıdır.

Namaz gibi kişiyi erdemli, faziletli ve ahlâklı bir kişi olarak inşa etmeye çalışan diğer bir ibâdet ise oruçtur. Orucun neden emredildiğini ve hangi ahlâkî ilkeyi tesis ettiğini anlamak ise vahyin hitabına kulak vermeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda “oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı, umulur ki, takvaya erersiniz”⁶⁵ âyeti söz konusu amacı anlama hususunda yol gösterici bir ibâredir. Burada sözü edilen takvâ kavramına elbette ulemâ tarafından çok farklı tanım ve anlamlar yüklenmektedir.⁶⁶

⁶² “Namaz, mü'minlere vakitleri belirlenmiş olarak farz kılındı”, Nisâ, 4/103.

⁶³ Esmâ, Sayın, “Değerler Eğitimi Açısından İbâdetler (Namaz ve Hac Örneği)”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlmî Mecmuası*, 17 (Haziran 2012), 154.

⁶⁴ “Bizleri doğru yola ilet” şeklindeki âyet her namaz içinde okunması zorunlu olan bir ibâredir. Fâtihâ, 1/5.

⁶⁵ Bakarâ, 27/183.

⁶⁶ Söz konusu mana ve tanımlar için bkz. Galip, Gezgin, “Kur’ân Meallerinde Takva Kelimesinin

Biz burada takvâ kavramının bütün yönlerini ele almak yerine direk olarak oruç ibâdetiyle olan bağlantısı üzerinde duracağız. Zira namaz ya da diğer ibâdetler için direk olarak böyle bir ibâre kullanımı görülmemektedir. Bu bağlamda öncelikli olarak cevaplanması gereken soru oruç ve takvâ arasında nasıl bir bağ olduğu meselesidir.

Sözlük anlamı itibarıyla bir şeyi korumak, sakınmak, korkmak manalarına gelen takvâ, Allah bilinci, Allah’a karşı sorumluluk bilinci şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁷ Takvâ kelimesini oruç ibâdeti üzerinden düşündüğümüzde kişinin nefsinin günahlara karşı koruması anlamının öne çıktığını görebiliriz. Zirâ oruç ibâdeti hem yeme içme hem de cinsel arzulardan uzak durmayı ifade eden bir ibâdetir. Oruç ibâdetinin ahlâka katkısını Hz. Peygamber’in ifadelerinde bulmak mümkündür. Zira O “Oruç perdedir, biriniz bir gün oruç tutacak olursa kötü söz sarfetmesin, bağırıp çağırmasın, kendisine yakışsız laf edecek veya kavga edecek olursa “ben oruçluyum” desin”⁶⁸ sözleriyle orucun ahlâkla olan irtibatını açık bir şekilde ortaya koyacak ibareler kullanmıştır. Aynı şekilde “oruç kötülüklerle karşı bir kalkandır”⁶⁹ ibaresi de oruç-ahlâk ilişkisini ifade eden Hz. Peygamber’in diğer bir ifadesidir. Orucun insanın yapacağı ahlâka muğayir davranışları engelleyici olan boyutuna vurgu yapılmış böylece kişinin bireysel anlamda üstün bir ahlâka sahip olması amaçlanmıştır. Diğer taraftan Hz. Peygamber’in “yalan söylemeyi ve yalanla iş görmeyi bırakmadıkça Allah tuttuğunuz oruçlara değer vermez”⁷⁰ sözü de orucun kabul edilme şartı olarak sunulmuş ve burada ibâdetlerin şekilden öte manasına vurgu yapılarak oruç ibâdetiyle bireyin güzel ahlâkının inşa edilmesi hedeflenmiştir. Oruç ibâdetinin özü anlaşılamayıp sadece şekle indirgenmiş, içi boşaltılmış ve amaçsız bir ibâdete dönüştürülmesinin sonucunu ise Hz. Peygamber (a.s) “içinizde nice oruç tutanlar var ki, tuttukları oruçtan yanlarına kalan kâr

Türkçeye Çevirisi Sorunu”, *Kur’ân Mealleri Sempozyumu*, ed. Ömer Dumlu vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 295-315, 297-299.

⁶⁷ Süleyman, Uludağ, “Takva”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010) 39/484. Takvâ kavramının geçtiği örnek âyetler için bkz. Bakara, 2/2; Âli İmrân, 3/76; Mâide, 5/27; Tevbe, 9/4; Hicr, 15/45.

⁶⁸ Müslim, “Sıyâm”, 164.

⁶⁹ Buhârî, “Savm”, 9.

⁷⁰ Buhârî, “İlim”, 30; Tirmizî, “Buyu”, 3.

boş yere açlık ve susuzluktur”⁷¹ şeklinde en çarpıcı ve anlamlı bir biçimde vurgulamaktadır.

Bireysel ahlâkın oluşmasını sağlayan ve sembolik yönü baskın olan bir diğer şekli ibâdet ise hâcdır. Hâc ibâdetiyle ilgili rivâyet edilen “Kim Allah için hacceder de kötü söz ve davranışlardan ve Allah’a karşı gelmekten sakınırsa annesinin onu doğurduğu günkü gibi döner”⁷² hadisi haccın sonucunu belli şartlara bağlamıştır. Söz konusu şartlarda bireyin kendisini kötü söz ve davranışlardan uzak tutmasının bulunması hac ibâdetinde ulaşılmak istenen amacın kişinin ahlâkî durumunda bir dönüşüm tesis etmek olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bu ibâdetin belli aşamalarında kişinin bitki ya da hayvan en küçük canlıya dahi zarar vermemesinin emredilmesi bu ibâdetin toplumsal bir davranış biçimi oluşturma hedefinin bir göstergesidir. Hac ibâdetinin bireyin nefsi bir eğitim süreci olarak tanımlanması mümkündür. Zira kişinin bu ibâdeti yaparken, sabır, fedakârlık, paylaşma, yardımlaşma, kardeşlik gibi duygularını harekete geçirmesi onun ahlâkî bir eğitim süreci yaşamasını sağlamaktadır.⁷³

Yukarıda ifade ettiğimiz bilgiler ışığında dinin emrettiği temel ibâdetlerden namaz, oruç ve haccın bireyin ahlâkî açıdan gelişimini sağlamaya dönük hedeflerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Yani bu ibâdetlerin temel amacı bireysel ıslah, inşâ ve en üst düzey kabul edilen bireylerin ihsân mertebesine ulaşmalarına yardımcı olmaktır.⁷⁴ Zira ihsân, Allah’ı görür gibi bir hayat sürdürmektir. Elbette bireyin inşası dolaylı olarak toplumun da inşası manasına gelmektedir. Ancak bu ibâdetlerin bireyle doğrudan toplumla da dolaylı bir irtibatı olduğu ifade edilebilir. Sonuç olarak söz konusu bu ibâdetlerin sadece uygulama değil mana boyutu ve nihâi hedefi dikkate alınarak yerine getirilmesi halinde ahlâkî erdemleri haiz bir bireyden söz edilebilir. Yani şeklen ve âdeten yapılmayan ibâdetler, bencil ve kibirli olmayan, açık ve gizli kö-

⁷¹ İbn Mâce, “Sıyâm”, 21.

⁷² Buhârî, “Hâc”, 4.

⁷³ Şükrü, Özübuğday, “Haccın Hikmetleri ve Faydaları”, *Diyanet Aylık Dergisi*, 146 (Şubat 2003), 145.

⁷⁴ Şah Velîyyullah, Dihlevî, Hüccetullâhî'l-Bâliğa, çev. M. Erdoğan, (Ankara: Yeni Şafak Neşriyat, 2003), 2: 74.

tülük yapmaktan çekinen, yalan söylemekten kaçan, doğru sözlü, uyumlu ve fedakâr, nefsanî arzularının esiri olmayan bireylerin ortaya çıkmasına katkı sağlayacaktır.

İbâdetlerin temel hedefi ve hitâbı öncelikle birey olsa da ikincil amaç bireylerin oluşturduğu toplum ve toplumsal ahlâktır. Zira bireylerin birbirleriyle ilişkilerinde din, hukuk ve ahlâk kuralları etkin değilse o toplumda düzen yerine kaos hakimdir. Diğer bir ifadeyle toplumsal düzeni ahlâkî kurallar üzerine bina edilmiş bir toplumun düzeninden bahsedilebilir. Vahyin ulaşmaya çalıştığı hedef sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsal arınmadır. Toplumsal ahlâk kavramının esasen bireysel ahlâkî da içine alabilecek genişlikte bir kavram olduğu söylenebilir. Bu bağlamda toplumun ortak bir ahlâkının olmasının gereği açıktır.

Temel ibâdetlerden olan zekât verme ve nafil bir ibâdet olan sadaka ise bireyin paylaşımcı bir kişiliğe sahip olmasını sağlaması bakımından bireysel ahlâkî da inşa etmekle birlikte toplumsal ahlâkın daha ağırlıkta olduğu bir alanı ifade eder. Bu bağlamda zekât ibâdetinin toplumsal mutluluk ve refahın aracı olarak kullanılması esastır. Söz konusu ibâdet bireylerin cömert ve yardımsever duygularını isteyerek⁷⁵ öne çıkarmalarını sağlayarak toplumsal yardımlaşmaya vesile olur. Böylece bireyin davranış bakımından eğitilmesi aracılığıyla toplumsal bir sonuç ortaya çıkar. Kur'an'ın ifadesiyle insanın zaafılarından biri de mal ve servet edinme hırsıdır. Bu duygu insanın kibrinin artmasına yol açarak malı ve serveti olan kişiyi toplumun diğer fertlerine zulüm ve işkence yapmaya sevk edebilir. Daha fazla mal ve servet elde etmek için diğer insanları kullanmak ve onları kötü emellerine alet etmek isteyebilecektir.

Zekât sosyal boyutu ön planda olan bir ibâdetdir. Zira zengin kişi malında bulunan fakirin hakkını kendisine zorunlu olarak teslim etmekle toplum tabakaları arasındaki mali dengeyi sağlamaya katkıda bulunmuş ve bu yönüyle bireyler arasındaki sosyal adaleti sağlamıştır. Söz konusu bu ibâdetle bireylerin mala karşı olan tamah ve hırslarının belirli bir seviyeye getirilmesi ve toplumun menfaatine kullanılması hedeflenmektedir.⁷⁶

⁷⁵ Nedvî, *Kitap ve Sünnet Işığında Dört Rükun*, 124.

⁷⁶ Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Zekât Müessesesi*, 5. Baskı, Doğan Ofset, İstanbul 1983, s. 54.

Zekâtın toplumsal mâli denge konusunda bir katkı sağlama amacını güden bir ibâdet olduğu vurgulanmalıdır. Diğer taraftan toplum içinde parasızlık, açlık ve yoksulluktan kaynaklı suça sürüklenmeye müsait olan kesimin bu suçları işlemesine dolaylı yoldan engel olarak toplumsal düzen ve asayîşi sağlamada önemli rol oynar. Zira zengininin malının bir kısmını ihtiyaç sahibi olan birisiyle paylaşması, toplum içinde parasızlık ve açlık sebebiyle ortaya çıkabilecek ve toplumsal düzeni bozabilecek durumların azalmasına katkıda bulunur.⁷⁷ Toplum içindeki sosyal dengeyi sosyal yardım aracılığıyla oluşturmada etkili olan bu ibâdet, kişilerin bireysel ahlâklarına da etki ederek cimrilik yerine cömertliği hayat tarzı haline getiren bireyler inşa eder.⁷⁸ Diğer taraftan sınıflar arası mücadeleden temeline bulunan kin, hased, buğz, cimrilik, ihtiras, egoistlik, mala düşkünlük, fakirlerin hakkını yemek gibi kötü ahlâkî özelliklerin ıslahını sağlamaya çalışır.⁷⁹

Sonuç olarak dinin yapılmasını emrettiği şekli ibâdetlerin derûnî manaları anlaşılmasızın sadece formel olarak edâsı, bireyin ahlâkî gelişimine katkı sunmadığı gibi toplum içinde de ahlâk sisteminin tesis edilmesini sağlamayacaktır. Bunun sonucunda, birey ve toplumun ahlâkî yapısında dejenerenin ortaya çıkması kaçınılmaz bir hal alacaktır. Birey ve toplumların kendilerini bağlayıcı bir unsur olmadan ahlâkî gelişmeye ulaşmaları çok zordur. İşte söz konusu bireysel ve toplumsal ahlâkî düzeyi tesis eden en önemli bağlayıcı unsurun “din” ve dinin emrettiği “ibâdetler” olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

2.2.3. Gösterişçi / Riyâkâr Bir Ahlâk Anlayışının Yaygınlaşması

Sözlük anlamı itibariyle “görmek” manasına gelen re’y kökünden türeyen riyâ kavramı, Allah’a boyun eğiyor görünerek kulların beğenisini bekleme, ibâdeti Allah’tan başkası için yapma ve onlar üzerinden dünyevî bir menfaat beklentisi içinde bulunma, Allah’ın rızasından ziyade insanlara gösteriş maksadıyla bir fiil işleme, insanlar görsün ve takdir etsin diye ibâdeti açıktan

⁷⁷ N. Haydar Nakvî, *Ekonomi ve Ahlâk*, (Çev. İlhan Kutluer), İnsan Yay., İstanbul 1985, s. 105-110.

⁷⁸ Karaman, *Zekât*, s. 188.

⁷⁹ Nedvî, *Kıtap ve Sünnet Işığında Dört Rukûn*, s. 123.

yapmayı tercih etme gibi manaları içermektedir.⁸⁰ Kur’ân’da konuya vurgu yapan âyetlerin muhtevasında Allah için değil sırf gösteriş yapma amacıyla sadaka verme⁸¹, savaşa çıkma⁸² ve namaz kılma⁸³ şeklinde üç şekli ibâdetle vurgu yapılmış ve söz konusu bu ibâdetlerin riyâ amacıyla eda edildiği ifade edilmiştir. Özellikle namazla ilgili olan âyette “şu namaz kılanların vay haline onlar gaflettedir ve gösteriş için ibâdet yaparlar”⁸⁴ ibaresi ibâdetle sadece forma, şekle önem verilmesini eleştirme bakımından çok çarpıcı bir hitaptır. Söz konusu âyetler, bedenlen yapılan ibâdetlerde sözlü ve fiili davranışlarla düşünsel ve iç niyetin birbirine uygunluğunun bulunmamasından dolayı ilgili ibâdetlerin Allah katında değersizliğine vurgu yapmıştır.

Gösterişçi, sadece şekli esas alan dindarlığa karşı vahyin ciddi uyarıları bulunmaktadır. Bu bağlamda infâk ve sadakayla ilgili “Ey İman edenler Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın”⁸⁵, “Onlar mallarını insanlara gösteriş yapmak için infâk ederler”⁸⁶ şeklinde zikredilen âyetler, ibâdetle belirleyici olan ve Allah tarafından kabul edilmesini sağlayan ölçünün ibâdetin özünün anlaşılmasıyla bir bağlantısının olduğuna vurgu yapmaktadır. Toplum tarafından ibâdetlerin nicelik ve görsellik açısından takdir edilmesi bireyin sadece dışa oynayan ancak kendi içinde samimiyetsiz bir dindarlık anlayışına itilmesine kapı aralar. Diğer bir ifadeyle özünden ve amacından uzaklaşmış bir ibâdet, bireyi Allah’ın değil insanların rızasını kazanmaya teşvik etmesi yönüyle kişide riyâkar ve gösterişçi bir ahlâk anlayışının yerleşmesine zemin hazırlayabilir.

⁸⁰ Çağrı, Mustafa, “Riyâ”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, ss. 137-138, 35, 137.

⁸¹ Sadaka ibâdetine dair âyetler için bkz. Bakarâ, 2/264; Nisâ, 4/38.

⁸² Sadece gösteriş ve şöhret için savaşa katılan insan tipleri örneği için bkz. Enfâl, 8/47.

⁸³ Şekli ibâdetlerden namazın gösteriş amacıyla kılınmasının eleştirildiği ilgili âyet için bkz. Mâûn, 107/6. Burada geçen gösteriş kavramının “insanlara karşı içlerinde bulunmayan şekilde davranma”, “gerçek yüzlerinin aksini gösterme” manaları için bkz. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me’ânî’l-Kur’ân* (Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, ty.), 3/295; M. İzzet Derveze, et-Tefsîrû’l-hadis, çev. Ş. Karataş-A. Çelen-M. Çelen (İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), 1/194.

⁸⁴ Mâûn, 107/6.

⁸⁵ Bakarâ, 2/264.

⁸⁶ Nisâ, 4/38.

SONUÇ

Dindarlık kavramı subjektif bir perspektifle tanımlanmış bir kavramdır. Söz konusu bu tanımlama bazen ibâdet bazen bilgi bazen de ahlâk temelli olmuştur. Dindarlığın göstergesinde ibâdeti baz alanlar ağırlıklı olarak ibâdetin niceliksel tarafına vurgu yapmış ve bu manada ileri düzeyde olan kişileri dindar olarak tanımlamıştır. Dindarlığın daraltılarak sadece ibâdetle sınırlandırılması bir adım daha öteye gidilerek ibâdetlerin de formelliğine indirgenmiştir. Bu durum ibâdetlerin içinin boşaltılmasına sebep olarak yanlış ve sadece forma dayalı bir dindarlık anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Dinin asıl hedefinin ahlâk olduğu düşünüldüğünde bu tarz bir dindarlık anlayışının bireysel ve toplumsal bazda dine dair birçok problemin ortaya çıkmasında etkin olduğu söylenmelidir. Burada ortaya çıkan en önemli sorun din-ibâdet-ahlâk arasındaki ilişkinin koparılmasıdır. Ancak vahyin bütün varlıklar içinde insana olan hitâbının arka planına bakıldığında ahlâkî açıdan kâmil bir insan tasavvurunun hedef olduğu görülür. İnsan ibâdeti, Allah'ın ibâdete ihtiyacı olduğundan yerine getirmez. Bilakis insanın ibâdetle yücelmeye, arınmaya ve olgunlaşmaya ihtiyacı vardır. Bu bağlamda Şâri tarafından emredilen her hususun erdemli ve faziletli bir kişilik ve toplum tesis etme amacı olduğu ifade edilmelidir. Esasen güzel ahlâkın tesisi sadece ibâdetlerin değil vahyin temel hedefidir. Hz. Peygamber'in bizzat güzel ahlâkî tamamlamak üzerine gönderildiğini beyân etmesi dinin gönderiliş amacını belirtmesi bakımından önemli bir vurgudur.

Günümüz modern dünyasında Müslümanların bir kısmına bakıldığında vahyin gönderiliş amacı daha ziyade dindarlıkla irtibatlandırılmıştır. Diğer bir ifadeyle Allah katındaki değer, ahlâklı bir kişilik yerine ibâdeti çok olan bir kişilikle ölçülür hale gelmiş, ibâdetlerin özü yerine şekli esas alınmıştır. Nicelik olarak fazla olan ibâdet dindarlığın simgesi haline getirilmiştir. Söz konusu bu anlayışın tahlil edilip vahyin ibâdetlerdeki amacı sorgulandığında ise ibâdetin şekline değil manasına bir vurgu olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda namaz, oruç, zekât ve hac gibi şekilsel ibâdetlerin bireysel ve toplumsal ahlâk açısından birçok kazanım sağladığı âyet ve hadislerden anlaşılmaktadır. İbâdetlerin her birisinin ahlâkî bir boyutu olduğu ve her bir ibâdetin özü anlaşılabilir ve yapılabildiği durumda kişiyi ahlâkî olgunluğa

ulaştıracağı görülmektedir. Ancak aksi bir durumda bireysel ve toplumsal bazda dini ve ahlâkî problemler baş göstermektedir. İbâdetlerin özünün anlaşılabilmesi bilinçsiz ve ruhsuz bir din anlayışına sebep olmuştur. Dindarların ahlâkî zafiyetleri ise yapılan ritüellerin gereksiz yapıldığına dair bir algı oluşturarak şekli ibâdetlere karşı bir tutum geliştirilmesine yol açmıştır. Diğer taraftan ibâdetlerin ahlâkla ilişkisinin kesilmesi ve ibâdetlerin sadece formuna vurgu yapılması ve önem verilmesi en başta toplumda ahlâka dayalı olmayan kuru bir dindarlık anlayışına sebep olmaktadır. Bu anlayışın ortaya çıkardığı diğer bir sonuç/sorun ise bireyde ve toplumda ahlâkî zafiyet ve bozulmanın yanında riyâkâr ve gösterişçi bir dindarlık anlayışının baş göstermesidir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse ibâdetler şekil ve özden oluşan bir bütündür. Şayet bu bütünlük anlayışı korunursa, dinin amacı olan ahlaklı birey ve toplum hedefine ulaşılacaktır. Ancak ibâdetlerde öz/bilinç/derinlik yerine şekil/form/gösterişin esas alınmasının ibâdetlerin erdem, fazilet ve ahlâka ulaşmada istenilen düzeyde bir katkı sağlamayacağı görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Aktay, Yasin, -Köktaş, M. Emin. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*. İstanbul: İz. Yayıncılık, 1995.
- Başçı, Vahdettin. *Gazâlî'de İbadet Kavramının Felsefî Tablîli*. Erzurum: yy., 1994.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud. *Me'âlimü-'t-tenzil*. nşr. Muhammed Abdullah en-Nemr, Osman Cuma' Damiriyye, Süleyman Müslim el-Hariş. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. İstanbul: yy., ts..
- Certel, Hüseyin. "Dini Yaşayış Açısından Oruç". *Türk Yurdu* 15/90 (1995), 50-53.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. es Sıhah (Tâcu'l-lüğa ve sıhahü'l-'arabiyye). nşr. Ahmed Abdülğafur Attar. Mısır: Darü'l-Kitabi'l Arabiyye, ty..
- Coşkun, Ali. *Sosyal Değişme ve Dini Normlar*. İstanbul: Dem Yayınları, 2005.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *et-Ta'rifât*. Beyrut: yy., 2009.
- Çağrı, Mustafa. "Riyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 35/137-138. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

- Çilingir, Lokman. “Din mi, Ahlâk mı”. *İnternational Journal of Sicience Culture and Sport*. 711-720. Haziran, 2014.
- Derveze, M. İzzet. *et-Tefsîru'l-hadis*. çev. Ş. Karataş-A. Çelen-M. Çelen. 2. Basım. İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. Hücetullâhi'l-Bâligâ. çev. M. Erdoğan. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak Neşriyat, 2003.
- Doğan, Mehmet. Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Beyan Yayınları, 1987.
- Erdem, Hüsameddin. *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1996.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. 3. Baskı. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, ty..
- Firuzâbâdî, Muhammed b. Ya'kub Firuzâbâdî Şirâzî. *el-Kâmus'ül muhit*. yy: ty..
- Gezgin, Galip. “Kur'an Meallerinde Takva Kelimesinin Türkçeye Çevirisi Sorunu”, *Kur'an Mealleri Sempozyumu*. ed. Ömer Dumlu vd. 295-315. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Görmez, Mehmet, <https://www.youtube.com/watch?v=Lx5MsnEGRe0>.
- Güngör, Erol. *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008.
- Hamidullâh, Muhammed. “Müslümanlarda Hukuk Felsefesi”. çev. İbrahim Kafi Dönmez, İslam Medeniyeti- Mecmausı. 4/4 (İstanbul, 1980). 19-34.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, 1993.
- Hökelekli, Hayati. “İbâdet”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 148-252. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- İbn Manzûr. Lisânu'l-'arab. Beyrût: Dâru's-Sadr, 1990.
- İbn Teymiyye, Takyyî'd-Din Ahmed b. Abdü'l Halim b. Teymiyye. *el-Kevâşifü'l mü'diyyet 'an lalai risâleti'l-'ubudiyyet*. İskenderiye: Dârü'l İmân, 2004.
- İzutsu, Toshikio. Kur'an'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yay. ty..
- Kanar, Yüksel. *İbâdet*. İstanbul: Beyân Yayınları, 1984.
- Kardavî, Yusuf. *İbâdet*. çev. Hüsamettin Cemal. Trabzon: Pınar Yayınları, 1986.
- Kasânî, Alaüddin Ebuû Bekr b. Mes'ud. *Bedâi'u's-sanâi fî tertibi ş-şerîf*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1997.
- Kurt, Abdurrahman. “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”. *Uludağ İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 18/2 (2009), 1-26.
- Kutluay, İbrahim. “Güzel Ahlâka Dönüştürülemeyen ve Âdetleşen İbadetler So-

- runu: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme”. *Geçmişten Geleceğe Ahlâk Sempozyumu*. ed. Asife Ünal. 311- 328. Bartın: Eflal Matbaacılık, 2015.
- Koca, Ferhât. “İbâdet: İnsânî Varoluşun Anlamı”. *İslâma Giriş*. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Killoğlu, İsmail. *Ahlâk Hukûk İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Köse, Saffet. “İslam Nokta-i Nazarından Din Ahlâk-Hukûk İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 17 (Nisan 2011), 15-50.
- Meydani ‘Abdü’l-Gâni el-Gânîmi. *Lübâb fî şerhi’l-Kitâb*. İstanbul: , ts..
- Münâvî. *Feyzül-kadîr şerhu Câmîi’s-sagîr*. Mısır: Mektebetü’t-Ticâriyyeti’l-kübrâ, 1356.
- Namlı, Tuncer. “Fıkıhçıların Allah Algısı (Namaz örneği)”, *Eskiyei Sosyal Bilimler Dergisi*. 33 (2016), 7-26.
- N. Haydar Nakvî. *Eknomi ve Ahlâk*. çev. İlhan Kutluer. İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- Okumuş, Ejder. “Bir Din İstismarı Olarak Gösterişçi Dindarlık”. *İslâmiyât*. 5/4 (2002), 194-195.
- Özbuğday, Şükrü. “Haccın Hikmetleri ve Faydaları”. *Diyânet Aylık Dergisi*. 146 (2003), 6-9.
- Özdemir, Hikmet-Karakullukçu, İsmail. *Arapça-İngilizce-Türkçe Modern Lugat*, İstanbul: Gonca Yayınları, 1987.
- Öztürk, Mustafa. “Bilgi-Ahlâk-Dindarlık”. *Diyânet Aylık Dergisi*. 200 (2007), 5-7.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Din Fenomolojisi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2002.
- Sayın, Esmâ. “Değerler Eğitimi Açısından İbâdetler (Namaz ve Hac Örneği)”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlmî Mecmuası*, 17 (2012), 152-168.
- Şen, Cemalettin. *İslam Hukukunda Bilincin Hak ve Sorumluluklara Etkisi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2009.
- Taberî. *Câmî’u’l-beyân*. 30 Cilt, Beyrût: Dâru’l-fıkr. 1405.
- Taş, Kemâleddin. *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*. Ankara: Alter Yayınları, 2005.
- Topçu, Nurettin. *Ahlâk*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.

- Uludağ, Süleyman. “Takva”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 39/484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yaman, Ahmet. “İslam Ahlâkının Ameli Boyutu: İlkeler ve Uygulamalar”. Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları. İstanbul: Ensâr Neşriyât, 2009.
- Yargıcı, Atilla. “Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajları Açısından Değerlendirilmesi”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 17/4 (2004), 281-294.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *İslam'da Zekât Müessesesi*. 5. Baskı. İstanbul: Doğan Ofset, 1983.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyât, 1982.
- <https://www.milligazete.com.tr/haber/3448971/mehmet-gormezden-ahlaksiz-dindarlik-cikisi>. Erişim 21 Şubat 2020.
- <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/ayse-sucu/ahlaksiz-dindarlik-olur-mu-1881008/>. Erişim 21 Şubat 2020.
- <https://www.diyanehaber.com.tr/sinop-muftulugu/dr-argun-ahlaksiz-dindarlik-sendromu-siddetli-bir-sekilde-yayiliyor-h8049.html>, Erişim 21 Şubat 2020.